

Látott-e Jókai embert?

IKÖZBEN JÓKAI a maga korában bestseller szerzőnek számított, ezzel párhuzamosan, ugyanebben a korban — a nagyközönség rajongása közben és ellenére — a kényes ízlésű elitista kritika bon mot-ja szerint „Jókai úgy ír, mintha soha életében nem látott volna embert”. Ez a szellemes szűrés arra vonatkozik, hogy mennyire valószínűtlenek, valószínűtlenek Jókai regényeinek szereplői.

Ezen az aranymondáson kacarászott a művelt olvasó a 20. század utolsó harmadáig — de azért közben falta Jókait. Faltuk. Én is. Egy nyári szünet alatt elolvastuk vagy négy-öt regényét. Mert az 1970-es évtizedben már úgynevezett „ifjúsági írónak” számított.

Kezdő tanár koromban még lehetett arra számítani, hogy minden osztályban akad néhány ember, aki a család könyvespolcáról levette és elolvasta a *Szegény gazdagokat*, vagy az *Egy magyar nábobot* és a *Kárpáthy Zoltánt*. Néhány év múlva odáig jutottunk, hogy kilencedik osztályos tanítványaim többnyire csak *A kőszívű ember fiai*t ismerték.

Azóta egyre drámaibb változások történtek. Ma, amikor Jókai születésének 200. évfordulóját ünnepeljük, a helyzet kicsivel rosszabb, mint reménytelen. Az általános iskolákban *A kőszívű ember fiai* egy ideje nem tananyag. A mindössze tízegynéhány oldalas *A nagyenyedi két fűzfa* c. elbeszélés képviseli a szerzőt. Ha képviseli. Mert ez a tanév legvégén, valamikor június elején kerül(ne) sorra — de hát akkor már semmit nem lehet tanítani, a legtöbb osztály ilyenkor nem csinál mást, csak kirándulni jár vagy strandol.

A diákok tehát így kerülnek a kezem alá a gimnáziumba. A folytatás is ilyen. A Pápai Református Gimnázium nem tartozik a legelkeserítőbb mutatókat produkáló iskolák közé. És mégis: Azt a kérdést, hogy vajon tényleg valószínűtlennek tartják-e Jókai hőseit — és ha igen, kiket — nem érdemes feltenni, mert semmit nem olvastak Jókaitól. Nemcsak kedvtelésből nem olvassák, hanem akkor sem, ha kötelező olvasmány. Nem olvassák, nem is áll szándékuk-

ban. Akkor sem, ha a magyartanár egyesekkel fenyegetőzik, akkor sem, ha ezeket az egyeseket valóban be is írja.

De. Tudjuk, hogy a diákok elenyésző hányada lesz egyetemista korában magyar szakos. Ez azt jelenti, hogy a túlnyomó többség utoljára érettségi előtt tanul irodalmat, utána többé már nem. Ez a „soha már” szerintem a legfontosabb. A gimnáziumban kell megtanítani mindent, ami lényeges. Ám van egy másik, praktikus ok is Jókai tanítására. Az elmúlt három évtizedben Jókai nem feltétlenül szerepelt a szóbeli érettségi tételek között, csak választható volt. Az oktatáspolitikai legújabb direktívája szerint viszont a tíz legfontosabb szerző egyike, kötelező érettségi tétel, éspedig *Az arany ember* a középpontban.

Az Oktatási Hivatal által összeállított szöveggyűjteményben szerepel *A tengerszem tündére* és *A huszti beteglátogatók* című novella (én nem ismerem olyan kollégát, aki ezeket olvastatta-tanította volna). Szerepel *A kőszívű ember fiainak* elejéről és végéről egy-egy hosszabb részlet (tehát tudnak róla ott legfelül, hogy ezt a regényt általános iskolában már nem is kell olvasni) – és végül *Az arany ember*ből egy-két oldalnyi részlet, „A szigetlakók története”. Summa summarum: ez nem jó semmire, használhatatlan.

Azt is tudni kell, hogy Jókai a 10. osztály legvégén kerül sorra. A tanévet Shakespeare-rel, Balassival kell kezdeni, aztán a reformáció irodalmán és a barokkon át, a felvilágosodáson, a klasszicizmuson, Csokonain át, a romantika világirodalmán át Kölcseyig, Vörösmartyig, sőt Petőfiig, a XIX. század első feléig el kell jutni. És ezek után jön Jókai.

Gyakran az történik, hogy lemaradás halmozódik fel a tananyagban, és Jókai csak a 11. évfolyam elején kerül sorra. Ebben az esetben viszont Jókai után kell megtanítani egy tanév alatt Aranyt, Madáchot, a francia és orosz realistákat, Ibsent és/vagy Csehovot, Mikszáthot, aztán – egy kis francia *fin de siècle* után – a Nyugat teljes első nemzedékét: Adyt, Babitsot, Kosztolányit, Móriczot – Juhász Gyuláról vagy Tóth Árpádról már nem is beszélve. Krúdy legfeljebb emelt szinten kerül szóba.

Ebben a helyzetben mit tehet – mit szokott csinálni – a magyartanár? Megnézeti-levetíti *Az arany ember*ből készült filmadaptációt. (Gertler Viktor, 1962) Aztán a szöveggyűjteményben találhatónál több részletet dolgoz fel az órákon; aztán feladja megtanulni *Az arany ember*-leckét a tankönyvből. Igényesebbek nem a tankönyvet adják fel, hanem órát tartanak róla. De – lásd a fentebbieket – ez nem is annyira az igényességtől függ, hanem a szorító időkerettől.

Csakhogya: a film „szavatossági ideje” már régen lejárt. (A filmművészet, amennyivel fiatalabb, annyival gyorsabban avul a könyvekhez képest.) A diákok többnyire elviselhetetlenül unalmasnak tartják az egészet, a patetikus jeleneteket pedig nevetségesnek.

Patthelyzet.

És mit tesznek a diákok? — Rövid cselekménykivonatokat olvasnak az interneten. Többfelét. Olyanokat is, melyekben nyüzsögnek a tárgyi tévedések, félreértések.

Biztos vagyok benne, hogy a fenti próbálkozások — mind a tanárok, mind a diákok részéről — a legrosszabbak: „fékezett habzású” Jókai. Ilyen megoldási kísérletek nem célravezetőek, nem hatékonyak, és legeslegfőképpen minden képzeletet felülmúlóan károsak. Ugyanis, ha valaki nem olvasta *Az arany embert*, akkor legalább tisztában van vele, hogy nem tud semmit. De ha ismer valamilyen Jókai-szurrogátumot, ha nagy vonalakban ismeri a cselekményt, akkor hajlamos azt hinni, hogy ismeri Jókait.

Nagyon nehéz beláttatni a diákokkal, hogy bármely irodalmi mű nem azonos a cselekményével — nem a cselekményével azonos.

Akkor hát mit lehet tenni? Nem tudom.

Azt tudom elmondani, hogy én mivel szoktam kísérletezni. Amikor feladom *Az arany embert* elolvasni, még mielőtt bárki kinyitná a könyvet, elkezdem mesélni a sztorit. Igyekszem spoilerezés nélkül mondani, sőt a legizgalmasabb részeknél felfüggeszteni a mesét. A diákok ugyanis ehhez vannak szokva a filmsorozatok által. Első körben tehát abban reménykedem, hogy maga a történet felkelti az érdeklődésüket.

Nem árulok zsákmacskát, előre szólok, felkészítem őket arra, hogy Jókai sok időt igényel, hogy messziről indítja a történet egyes szálait, hogy a kibontakozás lassú. Hogy a XIX. századi olvasó nagy gyönyörűsége, Jókai nyelvezete, mára felettébb bonyolultnak számít, a mai olvasó számára nehezen emészthető. A nagy terjedelem önmagában egyáltalán nem probléma. Hatnyolcszáz oldalas színes borítás fantasy regényekkel, meg szerelmes tiniregényekkel szaladgálnak a folyosón. (Vagy éppen az én magyaróráim alatt olvasásuk sutyiban a pad alatt.) Igaz, csak a lányok. A fiúk figyelmét nehezebb megnyerni. Talán, ha azt mondom, hogy a pénzcsinálás mechanizmusairól is szó esik a regényben...

Elmagyarázom, hogy abban a korban, amikor Jókai írta ezt a regényt, miért volt muszáj aprólékos és fantáziadús leírásokat adni mindenről, amit az olva-

sók nem láthattak a saját szemükkel. Fel kell hívni a figyelmüket arra, hogy a napjainkra jellemző vizuális ismeretszerzés nem állt módjában egy Jókai-kortárs olvasónak. Hogy amit ők kb. hároméves koruktól fogva látnak, azt a XIX. századi olvasónak el kellett képzelnie, és pedig leírások alapján. Ez persze nagy „aha”-élmény, de ettől még nem fogják jobban szeretni.

Akik elkezdik olvasni, ha túljutnak az első ötven-hatvan oldal tájleírásán, akkor már kezd tetszeni nekik. De gyakran a legelszántabbak, legszorgalmasabbak is felteszik a kérdést: „minek ez a rengeteg kitérő?”

A válaszom, hogy ti. „ez nem kitérő, ez maga a mű” — zavarba hozza őket. Abban reménykedem, hogy éppen emiatt a zavar miatt megjegyzik ezt a mondatomat, és talán felnőtt olvasó korukban eszükbe jut, amikor türelmetlenül szeretnének átlapozni bizonyos részeket. Ez persze magában foglalja azt az előfeltevést, hogy egyáltalán lesz belőlük felnőtt olvasó. (És erről azért vannak jó tapasztalataim az érettségi találkozókon, amikor a sok éve végzett volt tanítványaim mesélnek az olvasmányaikról. Sőt, sőtisszímó az is előfordult már, hogy levelet kaptam egy kétgyerekes családapától, aki beszámolt arról, hogy most olvasott el egy kötelező olvasmányt, amit annak idején elmulasztott. Ráadásul tetszett neki, és kért tőlem egy listát, hogy mit olvasson még.)

Ha pedig sikerül eljutniuk a regénynek legalább a feléig, akkor én kérdezek: — Ugye ismertek olyan szituációkat filmekből, amikor valamely sorsfordulat által felcserélődik az úrnő-szolgálólány szerep? Ugye ismertek titkos kincsről, rejtékajtóról szóló történeteket? — Ezek után kiemelem *Az arany ember* mitikus vonatkozásait. Kilencedik osztályos korukban ugyan tanulnak görög mitológiát, de csak a legalapvetőbb kötelező minimumot. Midász király történetét tehát ilyenkor, *Az arany ember* kapcsán mesélem el nekik. Általában elbűvöli őket. Ha azt is megemlítem, hogy a regény angol fordításban *Modern Midas* címmel jelent meg, erre azért felkapják a fejüket. Nahát, angol fordítás — ez már valami!

A víz általi megtisztulás, az alámerülés-újjászületés (egyházi gimnáziumról van szó!) nem újdonság nekik. A helyettes áldozat (bűnbak) hasonlóképpen nem az. Ismerős terepre értünk. Hogy a Senki szigete az elveszett Paradicsom, felismerik. Kezdenek tűzbe jönni.

Néhányan láttak Robinson-filmeket (olvasni csak kevesen olvasták), a sziget motívumát tehát lehet röviden értelmezni. Eszükbe lehet juttatni Rousseau-t is, akiről korábban tanultak már. „Vissza a természetbe!”, az ősbűn a magántu-

lajdon, stb. A harcos feministák pedig örömmel állapítják meg, hogy Teréza egy női Robinson.

Az a legizgalmasabb, amikor megmutatom, hogy a három női főhőst miképpen lehet relációkba állítani. (Hogy a romantika szeret mesei figurákkal dolgozni, azt korábban már megpróbáltam lenyomni a torkukon, Victor Hugo kapcsán, hogy ti. *A párizsi Notre Dame* olvasható *A szépség és a szörnyeteg* mese felől. Megjegyzendő, hogy a Disney-féle animációs filmet ismerik.) A női szépség három arca, párosával szembeállítva egymással, mindenkinek felkelti a figyelmét, azokét is, akik még ekkor sem kezdték el olvasni a regényt. Timéa–Athalie reláció: Hófehérke–gonosz mostoha. A diákoknak ezt hosszan fejtegetem, itt most főlsleges. Timéa–Noémi reláció: kelet titokzatos leánya a mesékből (mondjuk Seherezádé) – a magyar népmesék aranyhajú királylánya. Az egyiknek a kezével kincsesláda jár, a másikéval pedig egy egész királyság. Továbbá, ez a két hősnő a Nap és a Hold. Athalie–Noémi: a regényben ők nem találkoznak, nem ismerik egymást, de bibliai nevük kapcsolatba hozza őket. Noémi a pozitív hősnő Ruth könyvében, Atália a Királyok könyvében Júda egyik királyának gonosz, istentelen felesége. (Ezt általában rácsodálkozással élik meg, mivel ezeket a könyveket hittan órákon sem tanítják, templomi felolvasásokban sem szerepelnek.)

Ezen a ponton be lehet vezetni az archetípus fogalmát.

Innen pedig egy lépésnyire van az, hogy „tegyük fel, Jókai soha életében nem látott embert” — de az emberiséget, annak legmélyebb, kollektív tudatlanságát, a mindannyiunk lelkében meglévő ősmintákat igenis látta.

Ez így nagyon szép, kerek. Túl szép is. Minden kollégámnak üzenem: be kell ismernem, hogy mindezt abban a formában, ahogy fentebb leírtam, ritkán sikerül maradéktalanul megvalósítani. Inkább csak emelt szinten, a fakultáción, ahol olyan diákok gyűlnek össze, akik olvasnak, sokat olvasnak, és szándékukban is áll olvasni. A középszintű alapórákon nagyon-nagyon nehéz. Hiszen ott van az időtényező. Rohanni! Ne maradjunk le a tananyaggal! Különben mi lesz Arannyal, meg Madáchcsal, meg Adyval stb. A diákoknak nincs idejük arra, hogy esszéírás, memoriterek, egyéb olvasnivalók — meg egyéb tantárgyak — mellett hosszú ideig küzdjenek Jókaival; nekem meg nincs rá elegendő óráim, hogy ellenőrizni tudjam, valóban elolvasták-e, hogy értik-e, amit olvastak. Mindenki, az egész osztály, nem fogja végigolvasni.

És mégis meg kell próbálni.

Jelentősebb lassító, sőt akadályozó tényező, hogy a diákoknak súlyos szövegértési problémáik vannak. Akinek nem az a munkája, hogy nap mint nap kamaszokkal foglalkozik, az hajlamos azt hinni, hogy egyszerűen a szegényes szókincs a baj. Nem olvasnak (nem beszélgetnek), ezért aztán rengeteg szót nem ismernek, nem értenek meg magyar anyanyelvükön. Ez is igaz. De nem ez a legnagyobb baj. Hanem az, amikor a szövegösszefüggés nem működik a fejükben. Nem az egyes szavakkal van a legsúlyosabb nehézség, hanem azzal, hogy az ismeretlen és/vagy ismert szavakat nem tudják értelmezni a mondatokban, a mondatokat a bekezdésekben. A szövegben rejlő információk nem állnak össze értelmezhető egésszé egy hosszabb szakaszon belül.

Tipikus példa erre a jelenségre, hogy nem értik meg, Dódi valójában kiknek a gyereke. (Kezdő tanár koromban ez nem volt kérdés, de már legalább egy évtizede azt tapasztalom, hogy az okos, gyakorlott olvasó diákok sem értik.)

Teréza azt mondja a hosszú idő után újra megérkező Timárnak, hogy a szigeten már hárman vannak, mivel egy szegény csempészasszony itt betegedett le, és befogadták a gyereket. Kezdődik a szókincs problémájával. Mi köze a lebetegedésnek ahhoz, hogy baba született?!? A „lebetegedett” szót „elérkezett” születésének órája” értelemben ma már nem használjuk. Én magam sem mondanám így, és soha nem is hallottam senkitől. (Talán egyes tájnyelvekben még él.) Nemcsak a diákok, hanem gyakorlatilag mindenki a „megbetegedett” szó szinonimájaként használja. Sőt helyette. Ha valaki influenzával ágynak esik, többnyire azt mondják, „lebetegedett”. Én ezt nem így mondom (hanem úgy, hogy megbetegedett, beteg lett), de mindenkitől ezt hallom. A „lebetegedett” Jókai által használt jelentése mára egyszerűen kihalt. Csak az van, amit a beszélők használnak, és amit nem használnak, az nincs. Legfeljebb a szótárban.

Ám a továbbiakban a diákok azt hiszik, hogy Dódi egy szegény csempészasszony gyereke, hiszen a szöveg ezt így tartalmazza szó szerint, sőt többször is megismétli. Fel kell olvasnom a regény vonatkozó néhány oldalát: Mihály zokogva, térden csúszik Noémihez és a gyerekekhez. Ha valami idegen nő porontya lenne, akkor vajon ezt tenné Timár? Mikor viselkedik így egy férfi? Vannak, akik még ekkor sem értik. El kell jutni a szövegben odáig, hogy a gyerek felsír, és Mihálynak ki kell mennie a szobából, mert nem láthatja, mivel él a szegény csempészasszony gyereke. Na, mi történik? — teszem fel a kérdést. Ja, hogy Noémi megszoptatja a babát! És? Nem tudjátok, hogy szoptatni csak olyan nő tud, aki előtte szült?

Végre tisztázódott, hogy Dódinak kik a szülei. De ekkor meg azt nem értik, hogy miért volt szüksége Jókainak erre a „porhintésre” a szegény csempész aszszonnyal. Hosszan kell magyarázni a szemérem jelentését és jelentőségét. Hogy hiszen egy házasságon kívüli kapcsolatból született ez a gyerek. (Meg az is igaz, hogy Teréza szájából ez kedves-évődő híradás az apának — de ez stilisztikailag már olyan bonyolult, hogy meg sem merem említeni.) És akkor mi van? — mondják a diákok teljes értetlenséggel, elképedve. Különben is, miért ne nézhetné az apa a szoptatást.

De ilyenkor már régen nem pusztán szövegértési kérdésekről beszélünk... Kor- és művelődéstörténet, az erkölcsi kérdések megítélésének változása és változékonysága a téma. Ezzel együtt az is, hogy az intimszféra és a nyilvánosan is megmutatható jelenetek határai hogyan, hová tolódtak el.

Még néhány oldalt felolvasok. Timár másként viszonyul Noémihez; immáron nem a szenvedély, hanem a gyengédség és a „mindenáron védem őket” szándék vezérli. Noémi is megváltozott, addig nem tapasztalt méltóság költözött a viselkedésébe, egész lényébe.

A diákok realizálhatják a tipikus női-férfi szerepet, mondhatni, a család archetipikus megjelenítését. Ezt értik, és tetszik nekik. Itt tehát visszakanyarodtunk az ősmintákhoz. Ezzel együtt ahhoz, hogy látott-e Jókai embert.

Akárhogy is: olyan embereket valószínűleg nem látott, mint amilyenek a mostani diákok. De sebj. Amúgy meg a „diák” alaptípusa azért minden bizonynyal ugyanolyan. Az ősminták lényege változatlan.

SUMMARY

ZSUZSA VERESS

Did Jókai ever see a human?

The author is a Hungarian language and literature teacher in a secondary grammar-school. In her study, she tries to find out how Mór Jókai's role as a writer has changed in the secondary-school education. Mór Jókai (1825–1904) was a very popular writer among his readers, however, some critics criticized his romantic creative method. They said: 'Jókai writes as if he has never seen a real human in his life'. However, this witty remark did not reduce his audience in the 20th century. His works of art had a very wide circulation even in the 1970s when he was considered as a writer of the youth. Students liked to read his

novels. Dramatic changes have occurred since then. His novels fell out of the list of compulsory readings, only two chapters of one his chosen novel and two of his short stories were selected in the literary anthology. It is hard to bridge the gap between Jókai's world of letters and the reality of the postmodern era. His texts are hard to understand, students study them at the end of the school year, and the biggest portion of students do not like reading at all. Teachers have to grasp every possibility to arouse the students' interest and make them like this great writer of the 19th century.

